

Adelsö kyrka

Antikvarisk medverkan vid invändig renovering i Adelsö kyrka, Adelsö kyrka, Adelsö socken, Ekerö kommun, Uppland

Cecilia Pantzar
Rapport 2011:33

Adelsö kyrka

Antikvarisk medverkan vid invändig renovering i Adelsö kyrka, Adelsö kyrka, Adelsö socken, Ekerö kommun, Uppland

*Foto: Cecilia Pantzar och Lisa Sundström, bildnr: lp20111028-lp20111047.
Omslagsfoto: Lisa Sundström.*

Cecilia Pantzar
Rapport 2011:33

Rapporten finns i PDF-format på adressen
www.stockholmslansmuseum.se

Sickla Industriväg 5B, 131 54 Nacka
Tel 08-586 194 00 Fax 08-32 32 72
Webb: stockholmslansmuseum.se

© Stockholms läns museum
Produktion: Stockholms läns museum

Allmänt kartmaterial: Lantmäteriverket. Medgivande 97.0133

Nacka 2011

Innehåll

Sammanfattning av utförda åtgärder.....	6
Administrativa uppgifter	6
Byggnadshistorik med relevans för ärendet.....	6
Utförda åtgärder	7
Väggar och valv.....	7
Långhusets västra del	7
Snickerier	7
El och belysning	8
Tornets bottenvåning - vapenhuset	8
Iakttagelser under restaureringen	8
Färgspår	9
Avvikelser från arbetshandlingar.....	9
Kulturhistorisk bedömning av utförda åtgärder.....	9
Övriga handlingar med relevans för ärendet	10
Bildbilaga	11

Sammanfattning av utförda åtgärder

Renoveringen har omfattat rengöring av kyrkorummets väggar och valv. Inredningen har genomgått omgestaltning i vapenhus och i utrymmet under orgelläktaren. Vapenhuset, tornets bottenvåning, inreddes med ny skräddarsydd skåpinredning. Under läktaren frigjordes golvyta från bänkar. Elcentral och eldragninar förnyades.

Administrativa uppgifter

Objekt:	Adelsö kyrka
Socken:	Adelsö
Kommun:	Ekerö
Landskap:	Uppland
Arbetshandlingar:	Langlet Arkitektkontor 2010-12-22/2011-01-11
Länsstyrelsens beslut:	2009-02-09, dnr 433-08-98154 2011-01-20, dnr 433-11-316 (bänkar) 2011-01-26, dnr 433-11-464 (vapenhus)
Vårt dnr:	2009:014
Byggherre/beställare:	Ekerö kyrkliga samfällighet
Bygglédare/arkitekt:	Ingemar Sundberg/Erik Langlet
Konsulter:	MIAB Elkonsult Sontax
Konservator:	Thomas Wängelin och Teresia Strömgregen
Entreprenörer:	Måleri Johan Furuviik och Bengt Wallin Adelsö El Nisseby Snickeri Lindéns Sadelmakeri Gunnar Axe, Adelsö Per, Värmlänningen
Antikvarisk medverkan:	Stockholms läns museum genom Cecilia Pantzar,
Byggnadstid:	Oktober 2010 – Maj 2011
Antikvarisk slutbesiktning:	2011-05-30/ Slutsyn Stockholms läns museum genom Lisa Sundström 2011-10-05.

Byggnadshistorik med relevans för ärendet

Adelsö kyrka grundlades i tidig medeltid och bestod ursprungligen av långhus med smalare kor och eventuellt en absid. Under 1300-talet tillbyggdes sakristian i norr. Tornet i väster tillkom troligtvis i början av 1400-talet, men fick sitt nuvarande utseende vid en ombyggnad på 1700-talet. Omkring 1450 i samband med valvslagning i både långhus och torn förenades tornets bottenvåning med övriga

kyrkorummet. I slutet på 1400-talet utvidgades koret i jämbredd med långhuset och valvslogs med stjärnvalv. Vid samma tid uppfördes även ett sydligt beläget vapenhus av trä. Vapenhuset revs 1823 och samtidigt öppnades den nuvarande huvudentrén i väster. Ritningar från samma år visar en orgelläktare som sträcker sig längre fram än dagens läktare. Det är dock inte belagt om det säkert blev utfört. Orgelläktaren fick sin nuvarande utbredning 1928. Ritningsunderlaget av arkitekt Nils Grafström från 1927 anger förändringen som en utvidgning. Dess förr innan täckte läktaren endast det som utgör entréhallen (Foto 1916). Ett foto från 1940 visar dagens läktare i mörk kostym.

Utförda åtgärder

Väggar och valv

Kyrkorummet var nedsmutsat och i behov av rengöring och översyn. Putsade ytor på väggar och valv åtgärdades av konservator. Rengöring utfördes med gomma pane. Putsen var i allmänhet välhållen med mindre spridda sprickor. Sprickor och putsskador ilagades med kalkbruk och infärgades med bruten kalkfärg.

På gördelbågarna iaktogs ett underliggande färgskikt i grå kulör. I övrigt påträffades inga underliggande målningsspår.

Långhusets västra del

Under läktaren i väster skapades två öppna utrymmen för blandad verksamhet som till exempel kaffeservering. De slutna bänkkvarteren öppnades upp lokalt och två bänkrader avlägsnades på respektive sida av mittgången. Trägolven togs bort och de underliggande äldre tegelgolven byttes ut mot nya tegelbelagda golvytor. Nya sittplatser anordnades utmed väggarna i form av träbänkar som monterades på befintlig väggpanel. Pardörren mellan kyrkorum och vapenhus bevarades men kompletterades med ett blyspröjsat överljus.

Det nya tegelgolvet lades enhetligt på tvären mot långhusets längdriktning. Teglet sattes i sand och fogades med hydrauliskt kalkbruk. Det handslagna teglet kommer från Falkenløve i Danmark och var ett restparti tillverkat för Vadstena kungsgård/kloster.

Snickerier

Bänkinredningens måleri var i stora drag välbevarat. Skador och färgbortfall bättringsmålades. Mjukt slitage från det dagliga bruket på överliggare och bänkdörrar lämnades orört, då det rör sig om patina som tillför rummet känsla.

Altarringens öppning flyttades norrut. Den nya grinden utfördes av misstag utåtgående. För att göra den prydlig även i öppet läge målades insidan med bronsering. Knäfall och överliggare kläddes om med mörkrött skinn. Ett mer smutstålignat utförande än det tidigare ljusst naturfärgade skinn.

Ny manöverpanel tillverkades efter ritningar av arkitekt Langlet. Manöverpanelen målades in i grön marmoreringsmålning. Ny bokvagn tillverkades av Gunnar Axe, boende på Adelsö. Bokvagnen målades även den i grön marmoreringsmålning.

Vapenhusets nya skåpinredning målades i en ljusgrå grundton med marmorering på dörrpartier.

El och belysning

Elservisen förnyades och placerade i ett av de nya skåpen på vapenhusets nordvägg. Elen förnyades i sin helhet och nya ledningar förlades om möjligt dolt alternativt på mindre känsliga ytor. Väggspanelens överdel demonterades tillfälligt för kabeldragning bakom panelen. Framför det norra bänkkvarteret lyftes golvplattor närmast väggen för att möjliggöra kabeldragning under golvet.

I koret placerades ljusarmar med spotlights i respektive västhörn. Ljuskransar monterades på de tre främre takkronorna. Under läktaren monterades ny takarmatur.

Nya högtalare monterades på ungefär samma lägen som tidigare. En ny bashögtalare tillkom i koret. Den placerades på nordväggen precis framför bänkkvarteret.

Manöverpanel placerades i den västligaste bänken i södra bänkkvarteret.

Nya panelradiatorer installerades i koret i ett ljust stenimiterande material av fabrikat LVI.

Tornets bottenvåning - vapenhuset

Entréutrymmet i vapenhuset upplevdes som trångt och korridorliknande. Norra delen av rummet var avskärmat som förrådsutrymme med vask och elservis. Södra delen inhyser trappan till läktaren. För att skapa en luftigare och mer tillgänglig entré avlägsnades den norra förrådsväggen. Befintliga funktioner el, vask och förvaring införlivades i ny platsbyggd skåpinredning. För att ytterligare skapa rymd ställdes dörren till trappan i öppet läge. Förrådet under trappan gjordes tillgängligt för uppvisande av föremål. Den senare tillkomna förrådsdörren och anslutande väggyta avlägsnades. Trappan slipades för fortsatt såpbehandling. Skrubben under trappan rengjordes. Trappspindeln målades och försågs med ny grind. Den putsade väggen vitmålades.

Ett nytt element monterades just innanför ytterdörren på skåpinredningens gavel. Elementet, av fabrikat LVI, är utfört i ljust stenimiterande material.

lakttagelser under restaureringen

Tegelgolvet som framkom under bänkkvarteren var oregelbundet lagt med både hela och avslagna stenar. Tegelmaterialet mätte 28 x 14 x 7-8 cm. Fogarna bestod av sand och tycktes helt sakna fogbruk. Eventuellt kan sanden från början ha utgjort ett lerhaltigt bruk. Tegelytorna hade flera sättningar och var delvis skadad till följd av rördragningar. Även mittgången har varit tegelbelagd och finns på foto så sent som 1916. Brädgolvet som togs bort blev reparerat 1986 av Bengt Eriksson. Budskapet fanns förevigat på en bräda under golvet.

Färgspår

Tornrummets västvägg av grovt murat stenmaterial täcktes av vitmalad kalkputs. Närmast murverket fanns en tunn slät kalkputs med flera skikt ljusgrå kalkfärg.

Äldre färgspår iaktogs på pardörren mellan vapenhus och kyrkorum. Från yngre till äldre: Grön marmorering, mörk gråblå, mellanmörk gråblå, mellanmörk guldockra, träyta. Den blåa fanns även under den grå färgen på ytterportens insida och läkaterns pelare.

Pelaren under läktaren hade följande färgspår från yngre till äldre. Grön marmorering, ljus gråvit, mellanmörk gråblå, träyta.

Avvikelser från arbetshandlingar

Tillkommande

- Pardörr under läktaren kompletterades med överljus.
- Nytt tegelgolv lades under läktaren, nord och syd om mittgången.
- Elen drogs om i kyrkorummet och gömdes bakom väggpanelen.
- Dörr och anslutande vägg till utrymme under läktarens trappa togs bort.
- Två kontakter monterades på norra korväggen istället för på avtalad placering på bänkkvarterets front.

Avgående

- Korfönstrets yttre båge byttes inte ut.
- Väggen mellan vapenhus och kyrkorum flyttades inte.

Kulturhistorisk bedömning av utförda åtgärder

Renoveringen har inneburit nya ställningstaganden under projektets gång. Arbetshandlingarna har därför reviderats successivt. Länsstyrelsen har behandlat nya förslag genom två tillkommande beslut.

Inledningsvis var projektet inriktat på att utöka vapenhuset in under läktaren. Befintlig brädvägg skulle tas bort och ersättas av uppglasade väggar. Pardörren var tänkt att bytas ut och integreras i det nya väggpartiet. Glasytorna föreslogs med syfte att skapa kontakt mellan entré och kyrkorum. Under projektets gång framkom dock även nackdelar med en sådan rumslik kontakt. Önskemål om avskildhet vid bröllop och dop skulle bli mer svårhanterad. Aktiviteter i entrén/vapenhuset skulle även kunna störa pågående förrättningar i kyrkorummet. Efter engagerade diskussioner togs slutligen beslutet att låta utrymmet under läktaren förbli en del av kyrkorummet samt att nytt ljusinsläpp mellan utrymmena begränsades till ett överljus på dörren. På så vis skapades en rumslik kontakt som inte inverkar på möjligheten att nyttja rummet även under pågående verksamhet i kyrkorummet.

Placeringen av bashögtalaren på korets norra sida fungerar så länge pianot står placerat i detta läge. Både läge och kabeldragning uppfyller dock inte de krav som kan ställas på montage i ett kyrkorum.

Efter rengöring av väggar och valv framträdde kyrkorummet framträdde på ett helt nytt sätt. Läktaren och de enkla men gedigna brädväggarna bidrar till att skapa en samstämd helhet i det enkla, rena kyrkorummet.

Sammantaget har arbetet genomförts med god hänsyn till kyrkans kulturhistoriska värden.

Övriga handlingar med relevans för ärendet

Protokoll byggmöte 4 2010-10-06

Protokoll byggmöte 5 2010-10-28

Protokoll byggmöte 6 2010-11-25

Konservatorsrapport Adelsö kyrka 2010-12-14

Protokoll byggmöte 7 2010-12-15

Protokoll byggmöte 9 2011-01-17

Yttrande ang. förändringar av vapenhusets gestaltning. Länsstyrelsen 2010-12-14

Protokoll byggmöte 10 2011-02-10

Protokoll byggmöte 11 2011-02-22

Protokoll byggmöte 2011-03-15

Protokoll byggmöte 12 2011-04-19

Protokoll byggmöte 13 2011-05-11

Protokoll byggmöte 13 2011-05-31

Noteringar vid möte i kyrkan, Ingemar Sundberg, 2011-09-04

Bilbilaga

Tornets bottenvåning mot norr med utrymme för el och vaktmästeri före renovering. Foto: Cecilia Pantzar.

Pardörr från tornets bottenvåning till kyrkorummet före renovering. Foto: Cecilia Pantzar.

Dörr till läktare i tornets bottenvåning före renovering. Foto: Cecilia Pantzar.

Pardörr mellan kyrkorum och tornets bottenvåning före renovering. Foto: Cecilia Pantzar.

Tornets bottenvåning med kombinerat el och vaktmästeri före renovering. Foto: Cecilia Pantzar.

Elledningar lades dolda bakom väggens bröstning. Foto: Cecilia Pantzar.

Äldre tegelgolv som tidigare var dolt under bänkkvarterets trägolv. Ersattes med nytt tegelgolv. Vy under läktarens södra sida. Foto: Cecilia Pantzar.

Äldre tegelgolv som tidigare var dolt under bänkkvarterets trägolv. Ersattes med nytt tegelgolv. Vy under läktarens norra sida. Foto: Cecilia Pantzar.

Vy över kyrkorummet fram mot koret under pågående rengöring. Foto: Cecilia Pantzar.

Koret med altarring i ny skepnad. Dörren är flyttad och knäfallet omklätt i rött skinn. Foto: Cecilia Pantzar.

Kyrkorummet åt öster efter rengöring av väggar och valv. Foto: Lisa Sundström.

Kyrkorummet åt väster efter rengöring av väggar och valv. Foto: Lisa Sundström.

Pardörren försågs med nytt överljus. Foto: Lisa Sundström.

Långhusets norra bänkkvarter där de bakre bänkraderna tog bort. Nytt tegelgolv lades och bänkar byggdes. Foto: Lisa Sundström.

Långhusets södra bänkkvarter där de bakre bänkraderna tog bort. Nytt tegelgolv lades och bänkar byggdes. Foto: Lisa Sundström.

Manöverpanel nyttillverkades efter förslag från arkitekt Erik Langlet. Foto: Lisa Sundström.

Nytt bokbord tillverkades av Gunnar Axe, Adelsö. Foto: Lisa Sundström.

Ny snickeriinredning i vapenhuset samt ny stående radiator på skåpets gavelsida. Foto: Lisa Sundström.

I vapenhuset ordnades dörren till läktaren i permanent uppställt läge. Grind tillverkades till trappan samt stegen slipades. Foto: Lisa Sundström.